

Владимир ЦВЕТКОВСКИ

**СЛОЖЕНИ ИМЕНКИ
ВО АНГЛИСКИОТ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(Контрастивна анализа)***

Образувањето на сложени именки станува од потребата на еден збор да му се даде пошироко значење од она што во основа го има, а со тоа што тој се доведува во сооднос со друг збор. На тој начин се создаваат сложени морфолошки структури — *композиции* или *сложени именки*.

Во најголем број случаи носител на основното значење на сложенката се јавува вториот елемент — *дејтерминацијата* кој се надополнува со значењето на првиот елемент во композитот — *дејтерминанцијата*. Во вакви случаи, значењето на композитот—сложенката претставува збир од значењата на нејзините составни елементи, кои, ако се обележат со *A* и *B*, тогаш значењето на новата лексема што се образува по ваков пат претставува збир од *A+B*. Овде значењето на сложенката останува и натаму во центарот на значењата на нејзините конституенти; затоа овој вид сложенки се наречуваат *ендоцентрични*. Вакви се англиските сложенки како *blueberry* → *the berry is blue*; односно македонските како *црнозем* → *земјата е црна*.

Кај некои сложенки значењето се формира вон центарот на значењата на лексичките морфеми од кои се состои односната сложенка, така што тоа најчесто претставува особина што е апстрахирана од основните значења на елементите на сложенката; на пример, англиската сложенка *bluestocking* не означува вид чорап ами 'учена жена'; слично на ова, *redcoat* не значи вид палто, во случајов црвено, ами 'војник од британската војска'.

Во македонскиот јазик сложенката *завариџенцере* не означува специфичен вид тенцере ами 'лице што заборава да се врати кога ќе појде некаде' — овој вид сложенки се наречуваат *ексоцентрични*.

Сложените именки се сложени морфолошки структури кои се образуваат со спојување на слободни лексички и коренски морфеми, честопати доградувани со врзани деривациски и суфиксални морфеми.

* Ова е кратка содржина на докторската дисертација одбранета на 29 јуни 1973 година на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје.

Распоредот на морфемите на површинската структура го условува морфолошкиот вид на сложената именка. Меѓутоа, синтагматскиот карактер на композитите навестува дека тие се резултат на сложени синтаксички процеси кои не можат да се откријат од површинската структура.

Спојувањето на слободните лексички морфемии во композити не станува механички. Изолирано гледано, лексичките морфемии во склопот на лексичкиот регистар на еден јазик фонолошки се маркирани со примарен акцент. Две лексеми што си го задржале својот примарен акцент и не се издвоиле од бинарноста на нивната семантичка вредност се редови од лексеми или *зборовни состави*. Вистинска сложенка е само оној композит што успеал да се изолира од бинарниот карактер на зборовниот состав. Во процентот на изолацијата од паралелниот зборовен состав, во кој лексемите се наоѓаат пред да се спојат во композит, доаѓа до фонолошки промени во квалитетот на нивните акценти. Во англискиот јазик примарниот акцент на детерминатумот на сложенката се редуцира во терцијален, така што примарните акценти на елементите во зборовниот состав *rain* и *bow* се претвораат во / ' ^ ` /, sp. *rain*—*bow*; на тсј начин се формира специфичен акцентски образец со кој се маркирани голем број сложенки во англискиот јазик.

Во македонскиот јазик двојниот примарен акцент на лексемите се редуцира во еден акцент приспособувајќи се кон фонолошките закономерности на трисложниот акцентски образец на повеќесложните зборови; на тој начин *вино* и *жишо* во сложенката се акцентирани со / ' . . . /, sp. *vinó**жишо*.

Фонолошкото издвојувања на сложенката од бинарниот акцент на паралелниот зборовен состав е проследено и со семантичко изделување од бинарниот карактер на зборовниот состав. Како *rain* така и *bow* се носители на засебни семантики, но во композитот *rainbow* тие го редуцираат двојниот семантички однос и на тој начин се формира нова семантика. Сличен е процесот на формирањето на значењето на македонската сложенка *виножишо*, само што овде е земена симболиката на боите на виножитото при што жолтата означува *жишо*, додека црвената *вино*.

Поаѓајќи од овие општи лингвистички особини на сложените именки, при анализата на композитите во англискиот и македонскиот јазик се обидовме да ги истакнеме сличностите и разликите што постојат во нивната морфолошка структура во обата јазици.

Појдовна точка ни беше површинската структура, зашто тука најјасно се оцртуваат формалните разлики до кои доаѓа во распоредот на морфемите во склопот на продуктивните морфолошки обрасци што се застапени како во едниот така и во другиот јазик.

При одредувањето на типот на морфолошкиот образец како критериум ни служеа граматичките маркери со кои лексемите — конституенти на сложената именка се обележани во речничкиот регистар. Не секогаш сложените именки се состојат од јасно издиференцирани

лексички морфемии. Има случаи кога слободните базични морфемии се коренски морфемии кои, во формата во која се наоѓаат во составот на сложените именки во речничкиот регистар, не постојат, поради што е тешко тие да се вредат кон некоја од морфолошките зборовни групи. Без оглед дали тие се наречуваат *Non-Morphemes (Marchand)* или *formatives (Bolinger)* тие нужно се земаат предвид при дескрипцијата на кој и да е вид морфолошки структури, па и кога ќе се најдат во состав на сложените именки. Присуството на вакво вид конституенти во составот на англиските сложени именки битно не ја менува природата на сложенката, тие би се обележале, евентуално, како —*N* или —*Adj* додека при одредување на родот на односната сложенка тие се неутрални. Ваква е сложенката *cranberry* каде конституентот *cran* морфолошки е необележан.

Во македонскиот јазик присуството на вакви коренски морфемии е многу позначајно одошто во англискиот, особено ако тие се најдат во позиција на детерминатум, зашто според карактерот на нивниот завршок се одредува и родот на односната сложенка. Сложенката *црнозем* се состои од морфемите {'*црн*'-}, спојовната морфема {-*о*-} и коренската морфема {'-зем'}. Детерминантот {'*црн*'-} граматички е обележан како придалка, додека коренската морфема {'-зем'} во оваа форма во речничкиот регистар не постои поради што и нејзиниот граматички маркер, на прв поглед, не може да се одреди. Затоа појдовме од полнозначната лексема *зем-ја* и бидејќи таа е обележена со граматичкиот маркер *именка* тогаш и коренската морфема {'-зем'} ја вредивме во морфолошката зборовна група именки. Без оглед на тоа што полнозначната лексема *земја* е од женски род, сложенката *црнозем* е од машки род поради консонатскиот завршок на коренската морфема.

Кога сме кај општите морфолошки особини на сложенките треба да се истакнат и основните принципи, според кои се врши распоредот на морфемите во склопот на еден морфолошки образец. Во англискиот јазик може да се изменат местата на детерминатумот и детерминантот, но бидејќи носител на основното значење е секогаш детерминатумот тогаш значењето на сложенката се одредува исклучително според него. Покрај *milkchocolate* во англискиот јазик постои уште и *chocolatemilk*. Во првиот случај сложенката означува вид чоколадо — *млеко чоколадо*, во вториот таа означува млеко и тоа *чоколадно млеко*. Распоредот на врзаните морфеи кои изразуваат множина или посвојност кај англиските сложени, не е стриктно утврден. Множинската морфема која кај голем број сложени оди со вториот елемент: *bus-stop* — *bus-stops*, кај некои сложени таа оди со првиот елемент; покрај *attorney general* се среќава и *attorneys general*. Има и такви случаи каде и двата елемента на сложенката се плурализираат, и тоа главно кај оние сложени кај кои во функција на детерминант ќе се најде именката *man* односно *woman*: *man-friend* — *menfriends*; *woman-gardener* — *women-gardeners*. Кај овие сложени детерминантите *man* и *woman* вршат квалификаторска функција и во изворната реченица се именски дел на глаголската фраза:

manfriend → *the friend is a man*;

woman-gardener → *the gardener is a woman*.

Има извесен број англиски сложенки кај кои конституентите *man* односно *woman* не вршат квалификаторска функција и во изворната реченица тие се објект во глаголската фраза:

man-eater → *X eats the man*

woman-hater ---- *X hates the woman.*

Кај ваквите сложенки се плурализира само вториот елемент: *man-eater* — *man-eaters*; *woman-hater* — *woman-haters*.

Во македонскиот јазик инверзијата на составните елементи на една сложенка не може така еластично да се спроведува како во англискиот. Сепак, покрај *виножиџо* се среќава уште и *жиџовино*, но ова не доведува до промени во значењето. Вакви случаи се многу ретки.

Вистинските сложенки во македонскиот јазик го плурализираат само вториот елемент: *арнојворец* — *арнојворци*. Таму каде што доаѓа до плурализирање на обата елементи тогаш таков композит не е сложенка ами зборовен состав: *Четири Вогенички*, *Горни Ливаѓи* и сл.

Во англискиот јазик родот на сложените именки се одредува според нивното значење, и бидејќи овде родот по правило е природен, сложенките што означуваат суштества од машки пол се од машки род: *man-servant*; од женски род е *woman-servant*; имињата на сè неживо или апстрактни поими се од среден род: *blackberry*, *headache* и сл.

Овде одредувач на родот може да биде како детерминантот така и детерминатумот. Од машки род покрај *man-friend* е и *postman*, додека од женски род е и *girlfriend* и *landlady*.

Родот на ексцентричните сложенки зависи исто така од полот на лицето што е носител на такви особини означени со сложенката. *Pick-pocket* може да биде и од машки и од женски род, *bluestocking* е од женски род; *redcoat* е од машки итн. Инаку ако би се пошло од родот на конституентите овие сложенки би биле од среден род.

Во македонскиот јазик родот се одредува исклучително според формата на детерминатумот. Од машки род се *јорномалец*, и *црнозем*; од женски; *јорномалка*; *сувомазица*, *јололегица* и сл.; од среден: *јеснојојче*. Исклучок од ова прават ексцентричните сложенки каде родот се одредува според полот на лицето што го означува сложенката; сп. *Паца шолчијас*, *Пејре врџикаша*.

Кај македонските сложени именки детерминантот е неутрален при одредувањето на родот, доколку доаѓа до конгруенција во родот на детерминантот и детерминатумот тогаш тоа не е сложенка туку зборовен состав: *кисело млеко*, *Црн Мосѝ* за разлика од *Шар-Планина* или *Сувогол*.

Според граматичките маркери на конституентите на англиските, односно, македонските сложени именки ги установивме следните морфолошки обрасци:

Англиски обрасци

N+N	rainbow
Adj+N	blackbird
V+N	whet-stone
Pron+N	self-admiration
N+{-s}pos+N	cowslip
N+VbN-ing	sight-seeing
N+V(stem)	earthquake
N+N(agent)	housekeeper
Num+N	five-finger
Prep+N	under shirt
N+{-o-}+N	anglomania

Македонски обрасци

N+N	виножито
Adj+N	црвенперка
V+N	вртикапа
Pron+N	себељубие
N+{-pos}+N	божилак
N+VbN-nje	грозје-брање
N+V(stem)	земјотрес
N+N(agent)	знаменосец
Num+N	пегкамен
Prep+N	поткошула
N+{-o-}+N	англуманија

Засебна група образуваат такви сложенки кои се застапени само во едниот јазик: англискиот, односно македонскиот. Англиски обрасци што не се застапени во македонскиот јазик се:

V—{-ing}+N	walking-stick
V+Part	make-up

Македонскиот јазик содржи еден морфолошки образец кој не е застапен во англискиот јазик:

V(imp) + V(imp) сечифрлај

Во рамките на еден морфолошки образец, идентичен во обата јазика, како оној што се состои од *N + N* или *Adj + N*, кај некои македонски сложенки може да дојде до квантитативна разлика во дистрибуцијата на морфемите. Покрај слободните лексички или коренски морфемии може да се јави уште и спојовна морфема {-o-}, сп.: *јор-о-цвети*, односно, *Сув-о-гол* и сл. Натаму, некои сложенки своето дооформување го вршат со помош на деривациска суфиксална морфема: *црвен-о-јер-ка*.

Ваквата разлика во бројот на морфемите битно не ја менува структурата на морфолошкиот образец зашто овие морфемии не вршат измени врз квалитетот на граматичкиот маркет со кој е маркиран конституентот во сложенката. Од овие причини сложенките *јорцвети* и *стихозбирка* ги вредиме во ист морфолошки образец како и сложенката *виножино* (N + N).

Површинската структура не само што не е доволна да се расветлат сложените синтаксички односи што се кријат во овие сложени морфолошки структури ами не го расветлува во доволна мера ни изделувањето на новото породено значење по завршувањето на целокупните лингви-

стички процеси низ кои минал композитот до неговото завршно оформување. Лингвистичките елементи од кои се состои една сложенка го даваат, главно, лингвистичкото значење кое, всушност, претставува збир од значењата на сите морфемии, слободни и врзани. Но ако се има предвид дека јазикот е дел од културата, тогаш е сосема разбирливо дека и други фактори имале свој удел во формирањето на значењето на голем број сложенки. Оттука и не се исклучува можноста да се користат и други дисциплини при семантичката интерпретација на сложенките, во прв ред, социолингвистиката, стилистиката и фолклористиката.

Фактот што дескриптивната лингвистика, за која се определивме при анализата на површинската структура за да се дојде до она што би било лингвистичко значење на композитите, не дава можности да се вникне во сложените процеси на формирањето на нивното значење, при синтаксичко-семантичката анализа ги прифативме методите на генеративно-трансформационската лингвистичка теорија која, засега, единствено дава можности да се вникне во длабоката структура. За таа цел ја користевме постапката на Лис (*Lees*) кој појде од синтаксичките процеси низ кои настануваат сложените именки. Нашиот приод е обратен, ние сложените именки ги третиравме како завршен продукт на лингвистичките процеси: морфолошки, фонолошки и синтаксичко-семантички, така што синтаксичката парафраза во длабоката структура ја користевме како средство да се долови значењето на композитите, а не како тие да се синтакса сами за себе.

Не секогаш синтаксичката парафраза може да се користи како сигурно средство за семантичка интерпретација, особено таму каде што составните елементи на сложенката морфолошки не се јасно издиференцирани, како што е случај со англиската сложенка *cranberry* која може да се парафразира или како *a berry which is a cran** или *berry with cran** ако појдеме од претпоставката дека *armchair* → *a chair with arms*.

Дури и таму каде што конституентите се јасно морфолошки изделени, како што е случај кај македонските *вршииој* или *клинчорба*, не може најсигурно да се изнајдат изворните реченици. Впрочем, *Хаусхолдер* (*Householder*) најсериозните забелешки му ги направи на Лис токму поради овие моменти наведувајќи го примерот со *puppy-dog*.

Уште помалку некогашните сложенки како што се *lady* или *lord* или *љумно* и *човек*, кај кои двоморфемниот состав исчезнал, не може семантичката вредност да се разложи во парафраза. Од тие причини за декодирање на значењето на сложените именки можат да послужат семантичките маркери на компонентите од кои е образувана една сложенка. Обично во речничкиот регистар една лексема, покрај тоа што е маркирана со граматички маркери, таа е маркирана и со семантички маркери на значењата што се содржат во графиската форма со која таа е внесена во речничкиот регистар. Обично лексемите се многузначни. Меѓу другите лингвистички процеси што имаат свој удел во формирањето на една сложенка, исто така, важно место има и семантичката рестрикција на полисемијата на компонентите. За да може една сложенка да се смета како засебна семантема таа треба да се издвои од бинарниот семантички состав на нејзините составни елементи кај кои претходно е извршена рес-

трикција на значењата кај секој елемент посебно, зашто тие во новиот композит не влегуваат со вкупниот регистар на значењата што тие ги имаат во речникот.

За да ги откриеме семантичките еквиваленти на англиските сложени именки во македонскиот јазик се користевме со резултатите до кои дошле преведувачите при интерлингвалното преведување на делата од англиски и американски автори.

Анализата на преводните еквиваленти покажа дека мал број англиски сложени именки имаат потполно идентични соодветни сложени именки во македонскиот јазик. Најизразити се *earthquake* и *земјоџупес* или *waterfall* и *водоџаг*.

Потоа, за македонски семантички еквивалент на англиската сложена именка е даден еден збор, кој е земен од составот на англиската сложена именка, кој може да биде или детерминатумот: *dinner-table* — *маса* или пак детерминантот: *dust-pan* — *ѓубрарник*, *dairyman* — *млекокар*. Јасно, овде онде македонскиот еквивалент е надограден со средства на деривација, сп. *ѓубр-арник*.

Натаму, за семантички еквивалент на англиската сложена именка е даден еден збор кој е надвор од лексичкиот состав на англиската сложена именка, од едноставни причини што македонскиот јазик еден таков поим го изразува со засебна лексема: *backlog* — *суповица*, *breakfast* — *џојагок*, *eyelash* — *клеџка*.

И на крајот, многу сложени именки се преведени со зборовен состав или синтагма, каде честопати се дава превод на синтаксичката парафраза: покрај *ashheap* кое е дадено како *куќинишџа џеџел*, *attic room* е преведена како *соба на мансарда* или *elevator boy* е преведено како *момче шџо работџи на лифџи*.

Сложените именки што м ќе се издиференцираат како засебни лексеми се подложени на разни фонетски промени, така што по долгата употреба доаѓа до губење на некои фонеме, а со тоа се нарушува дистинкцијата на морфемите, при што настануваат разни контракции и со текот на времето сè повеќе и повеќе се замаглува двоморфемната дистинкција и постепено некогашните две лексички морфема стануваат една морфема. Овде само ќе наведеме неколку примери зашто синхронскиот карактер на испитувањата не ни допушта да одиме во дијахронија.

Некогашни сложени именки во англискиот јазик биле: *daisy* < *daezeseaze*; *lord* < *hlaf weard*.

Некои сложени именки може да се рече дека се сложени само поради нивната графиска форма, додека денес тие се изговараат како моно-морфема: *boatswain* /^ˈbəʊsn /, *cupboard* /^ˈkʌbəd/.

Кај некои сложени именки вториот елемент станал еден вид деривациска морфема зашто според постарите *shipwright* и *wheelwright* образувана е *playwright*.

До слични појави доаѓа и во македонскиот јазик. Според *Фасмер* некогашни сложени именки се *човек* и *јумно*. Турскиот збор за *цвеќе* „*çiçek*“, покрај тоа што се наоѓа како составен елемент во сложени именки со само турски зборови, постепено се претворил во суфиксална морфема {-*чиче*}: покрај

каначиче, арајчиче, кандилчиче, се среќаваат и хибридни состави: *ила-менчиче, кавкаличе*.

Од сево ова се гледа дека сложените именки, како лингвистички единици, се општа појава како во англискиот така и во македонскиот јазик.

Педагошката примена на материјалот може да се насети. При учењето на јазикот-цел (*Target Language*) *T-L* ученикот се стреми да пренесе искуства во кои тој се здобил учејќи го мајчиниот јазик, кој претставува извор на лингвистички искуства, затоа тој и се наречува изворен јазик (*Source Language*) *S-L*. На тој начин ученикот станува свесен дека новата јазичка материја што ја усвојува, учејќи го јазикот-цел, не е надвор од јазичкиот систем што е во неговата свест — само што таквото искуство сега треба да се замени со други вербални знаци.

ЛИТЕРАТУРА

Alatis, J. E. (ed): *Report of the Nineteenth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*. Monograph Series on Languages and Linguistics № 21, Georgetown University Press, Washington, D. C. 1968.

Bach, E. / Harms, R. T. (ed.): *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1968.

Bierwisch, M./ Heidolph, E. K. (ed): *Progress in Linguistics*, Mouton, The Hague 1970.

Chomsky, N.: *Aspects of the Theory of Syntax*, The MIT Press, Cambridge, Mass, 1965.

Fillmore, Ch. J. (ed): *Studies in Linguistic Semantics*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1971.

Конески, В.: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1956-*Историја на македонскиот јазик*, Кочо Рацин, Скопје 1965.

Marchand, H.: *The Categories and Types of Present Day English Word-Formation*, Verlag C. H. Beck, München 1969.

Vladimir CVETKOVSKI

COMPOUND NOUNS IN ENGLISH AND MACEDONIAN

— Contrastive analysis —

(S u m m a r y)

This is an abstract from the doctoral dissertation submitted to the Faculty of Philosophy at the University „Kiril i Metodij” in Skopje. The dissertation consists of five chapters:

1. Criteria for defining a compound noun
2. Morphological description of the compound nouns
3. Syntactic-semantic analysis
4. Translation equivalents of the english compound nouns in Macedonian.
5. Conclusion.

Description of the compound nouns as linguistic units has been carried out parallel in both languages with the aim of illustrating the similarities and the differences within each morphological pattern. The morphological classification has been performed according to the grammatical markers of the constituents in the dictionary entry.

When the elements of compound nouns in the two languages are marked by identical grammatical markers then such a morphological pattern is identical in both languages, e. g. *rainbow* — *виножитио* (N+N).

Very often within one morphological pattern — identical in both languages — some Macedonian compound nouns exhibit quantitative differences in the constituent morphemes. The principal elements of a macedonian compound noun, very often, are connected by means of a linking morpheme (-o-), especially in cases where the first element of the compound is a root morpheme and not a lexical morpheme, eg.: *вог-о-иаг*. There are also cases when the process of word formation is accompanied by derivation, eg.: *бел-о-бор-ка*. Nevertheless, such compounds are listed within the morphological pattern formed according to the respective grammatical marker of the base morpheme, ed.: *бор* (N).

Phonologically, many english compound nouns are isolated from the parallel word group by means of the suprasegmental superfix /' \ / eg.: *cooking apples* and *cooking apples*. In the same way, in Macedonian real compound nouns are accented as single polysyllabic words with the three syllabic accent ('. . . / counting from the back, eg.: *белóборка*.

Besides these, an attempt has been made to elicit such linguistic processes (syntactic and semantic) which the compound nouns undergo before they emerge as new semantemes in the lexis.